

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره دوم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۹
بررسی برنامه درسی آموزش جغرافیا در ایران

مهدی چوبینه^۱

ارسال: ۱۳۹۹/۵/۱۰

پذیرش: ۱۳۹۹/۸/۲۵

چکیده

سابقه برنامه‌ریزی درسی در دنیا به بیش از یک قرن می‌رسد، اما این رشته در ایران عمری بیش از چند دهه ندارد. با این حال در همین عمر کوتاه توانسته است جایگاه و مؤثر بودن خود را در بین همه علوم نظری باز نماید و مهمترین نقشی که داشته است تعیین مرز میان دانش و آموزش هر یک علوم بوده است. از جمله در رشته علمی جغرافیا با همه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی که با سایر علوم دارد این مرزبندی توانسته است گوشه‌ای از توانایی‌های ذاتی آن را آشکارتر نماید. بر اساس یافته‌های تحقیق که با روش توصیفی-تحلیلی از اسناد مختلف به دست آمده است، می‌توانیم آموزش جغرافیا در ایران را به قبل از دارالفنون و بعد از دارالفنون تقسیم‌بندی کنیم. اما از آنجاییکه که حتی در دوره دارالفنون، جغرافیا به عنوان یک رشته مستقل مطرح نبوده و عمدتاً در کنار رشته‌های دیگر به وسیله معلم‌های دیگر مورد توجه قرار می‌گرفته است، سابقه تولید برنامه درسی جغرافیا را به طور علمی می‌توان به ۷۰ سال قبل یعنی زمانی که آموزش و پرورش نوین ایران شکل گرفت نزدیک کرد. با این حال، تا حدود سال ۱۳۷۵ آموزش جغرافیا در ایران با تأکید بر شیوه‌های توصیفی انجام می‌شد تا اینکه در این سال هم‌پای با شکل‌گیری جریان‌های برنامه‌ریزی درسی به شکل علمی و مدون در نظام آموزشی، نوعی رفرم در تولید برنامه‌های درسی مدون شکل گرفت و به این صورت اولین سند برنامه‌ریزی درسی جغرافیا در این سال تولید شد و از دل این برنامه درسی متناسب با دوره‌های تحصیلی و پایه‌های تحصیلی، برنامه‌های دیگری استخراج شد و آموزش جغرافیا به عنوان یک رویکرد جدید در آموزش‌های رسمی ایران شکل گرفت.

واژگان کلیدی: آموزش جغرافیا، برنامه‌ریزی درسی، ایران

مقدمه

بررسی سیر تکوینی تولید برنامه‌های درسی جغرافیای ایران را با این مقدمه آغاز می‌کنیم که برای معتبر شدن آنچه که به عنوان بررسی علمی مطرح می‌شود و همچنین درک روشن‌تر از موضوع؛ لازم است طبقه‌بندی و بخش‌بندی‌های اولیه صورت پذیرد. تا بتوان بر اساس آن؛ به نتیجه مورد نظر دست پیدا کنیم. بهترین شیوه برای طبقه‌بندی یک بررسی تکوینی استفاده از معیار زمانی است. این بررسی ضمن توجه به سیر تاریخی این مقوله در طی دوران‌های گذشته برای بهبود فرآیند برنامه‌ریزی درسی جغرافیا و انتخاب مرجع اصلح برای این مهم پیشنهادهای خود را به اعتبار مفاد این مقاله ارائه می‌کند. شاید در لابه‌لای سطور و بیانات تجارب نگارنده به عنوان کارشناس برنامه‌درسی در حوزه جغرافیا انتقاداتی به نظر اربابان اندیشه برسد. قدردان همه عزیزانی خواهیم بود که از اعلام و انتشار این نظرات و دیدگاه‌ها به هر طریق که صلاح می‌دانند، دریغ نفرمایند.

تاریخچه برنامه‌ریزی درسی آموزش جغرافیا در ایران

اگر چه عمر شاخه برنامه‌ریزی درسی در دنیا به بیش از یک قرن می‌رسد، اما این رشته در ایران عمری بیش از چند دهه ندارد با این حال در همین عمر کوتاه توانسته است جایگاه و مؤثر بودن خود را در بین همه علوم نظری باز نماید و مهمترین نقشی که داشته است تعیین مرز میان دانش و آموزش هر یک علوم دیگر بوده است. از جمله در رشته علمی جغرافیا با همه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی که با سایر علوم دارد این مرزبندی توانسته است گوشه‌ای از توانایی‌های ذاتی آن را آشکارتر نماید. این نکته را هم از سوابق باقیمانده از گذشته در نظام آموزشی خود و برخی از نظام‌های آموزشی دیگر می‌توان استنباط نمود.^۳

الف) سیر تاریخی آموزش‌های جغرافیایی در جهان

تمامی نقاشی‌های حک شده بر دیواره غارهایی که ساکنین نخستین کره خاکی از خود به جای گذاشته‌اند، حکایت از وجود و ضرورت آموخته‌های جغرافیایی دارد؛ چه اشاره به عوارض طبیعی نظیر کوه‌ها و رودها کرده باشد و یا به انواع جانوران قابل شکار و موقعیت مکانی آنها شده باشد. این آموزش‌ها متناسب با نیاز مخاطبین‌اش ادامه داشته تا دورانی که خط و کتابت اختراع شد. حتی خطوط تصویری مصریان باستان نیز، بخشی به مباحث جغرافیایی اشاره دارد و از محتوای تصاویر هیروگلیف می‌توان پراکندگی زندگی جانوری، ویژگی‌های اقلیمی و نوع پوشش گیاهی و حتی با اندکی تسامح، میزان بارش‌های آن دوران را دریافت و اگر ذهن خیال‌پردازی داشته باشیم شاید بتوانیم دبی رودخانه نیل را هم تخمین بزنیم. اما اگر مشابه اهل تاریخ بخواهیم تقسیم‌بندی ساده‌ای برای آموزش‌های جغرافیایی در نظر بگیریم می‌توان دو بخش اصلی پیش و پس از ظهور دین مبین اسلام را در نظر گرفت. عمده اطلاعات جغرافیایی که پایه اصلی آموزش‌های اولیه جغرافیاست از زبان مسافران و بازرگانان دوره‌های مختلف تاریخی بدست

۱ - اولین کتاب درسی منتشر شده در زمینه برنامه‌ریزی درسی، در سال ۱۹۱۸، جان فرانکلین بابیت

Bobbitt, John Franklin. The Curriculum. Boston: Houghton Mifflin, 1918.

۲ - جامعه و تعلیم و تربیت مبانی تربیت جدید: دکتر شریعتمداری در سال ۱۳۴۰ در دانشگاه شیراز منتشر کرد و شامل ۳ موضوع اساسی برنامه‌ریزی درسی یعنی هدف‌های تربیتی، مواددرسی، سازماندهی مواد درسی و تغییر برنامه تربیتی است.

نخستین کتاب برنامه‌ریزی درسی با اصول علمی برنامه‌های تحصیلی و تربیتی مسعود رضوی در سال ۱۳۴۰ منتشر شد که براساس مباحث دکتر کلارک و با الهام از کتاب مبانی برنامه‌ریزی درسی استانی، شورز و اسمیت تنظیم گردیده است.

۳ - مهدی چوبینه / مطالعه تطبیقی برنامه‌درسی جغرافیا در دوره‌های راهنمایی و متوسطه در کشورهای ایران، هندوستان، مصر، برزیل، کانادا، استرالیا و آلمان. کمیته علوم انسانی مؤسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی در ۱۳۸۹.

۴ - چوبینه مهدی/ نگاهی به یک پژوهش در حوزه آموزش جغرافیا/ سخنرانی پردیس حکیم ابوالقاسم فردوسی پردیس کرج / زمستان ۱۳۹۸.

آمده است. با ظهور دین اسلام و به جهت تأکیدی که در علم آموزی^۱ و سیر در زمین^۲ دارد، بهترین فرصت برای تکوین آموزش‌های جغرافیایی فراهم شد.

۱. داستان‌ها و روایت‌های بازرگانان و مسافران
۲. دورهٔ العجایب و الغرایب^۳
۳. دورهٔ المسالک والممالک^۴
۴. عصر جهانگردان و سفرنامه نویسان
۵. دورهٔ اکتشافات علمی جغرافیایی
۶. اختراع دوربین و تحولات جغرافیایی
۷. اختراع بالن، هواپیما و ماهواره‌ها در اصلاح خطاهای جغرافیایی
۸. جغرافیا نخست در خدمت جنگ^۵
۹. وضعیت امروز آموزش جغرافیا (یک خطای غیرقابل بخشودگی برای برنامه‌ریزان درسی در کم‌رنگ کردن نقش آموزش‌های جغرافیایی)

۱۰. مدارس خاص و برنامه‌های درسی‌شان^۶ GEOGRAPHY AT THE HEART OF THE PRIMARY CURRICULUM

ب) سیر تاریخی آموزش‌های جغرافیایی در ایران

۱. اسطوره‌ها و جغرافیای نزدیک به ما: توران زمین، بین‌النهرین و ماوراءالنهر و ضرورت‌های جنگ آن دوران
۲. جنگ‌های حکومت‌ها و خاندان‌های حکومت‌گر، توجه به نقشه ایران در هریک از دوره‌های حکومتی، هند دورهٔ افشار
۳. دورهٔ صفویه و طلیعه آموزش‌های نوین توسط اروپاییان
۴. تأسیس اولین مدرسه، پرکینز کشیش امریکایی در ارومیه ۱۲۱۷ ه.ش (میرزا حسن خان رشديه ۱۲۶۶ ه.ش تبریز)
۵. تأسیس دارالفنون سرآغاز آموزش‌های آکادمیک. همراه با حساب یا همراه با آموزش‌های نظامی و توپخانه ۱۲۳۰ ه.ش
۶. تأسیس دارالمعلمین مرکزی (دانشسرای عالی، دانشگاه تربیت معلم) ۱۲۹۷ ه.ش، دروس کهاد و مهاد. لیسانسه‌های تاریخ و جغرافیا.
۷. تأسیس دانشگاه تهران ۱۳۱۳ ه.ش (مؤسسه جغرافیا ۱۳۳۶ ه.ش و مرکز تحقیقات بین‌المللی بیابان ۱۳۵۴ ه.ش).
۸. تأسیس سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ۱۳۳۰ ه.ش.
۹. تأسیس سازمان کتاب‌های درسی در ۱۳۴۲ ه.ش (که در سال ۱۳۵۳ ه.ش به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی تغییر نام داد).
۱۰. تولید اولین برنامه‌درسی جغرافیا در ایران ۱۳۷۵ ه.ش
۱۱. دانشکده جغرافیا ۱۳۸۱ ه.ش

۱- «اطلبوا العلم ولو بالصین». اوسائل الشیعه، ج ۲۷، ص ۲۷.

ویا حدیث نبوی جمله معروف «اطلبوا العلم من المهد إلى اللحد»

۲- نگاه کنید به:

روم/سوره ۳۰، آیه ۴۲. فاطر/سوره ۳۵، آیه ۴۴. غافر/سوره ۴۰، آیه ۲۱. غافر/سوره ۴۰، آیه ۸۲. محمد/سوره ۴۷، آیه ۱۰. روم/سوره ۳۰، آیه ۹. آل عمران/سوره ۳، آیه ۱۳۷. انعام/سوره ۶، آیه ۱۱. یوسف/سوره ۱۲، آیه ۱۰۹. نحل/سوره ۱۶، آیه ۳۶. نمل/سوره ۲۷، آیه ۶۹. حج/سوره ۲۲، آیه ۴۶. عنکبوت/سوره ۲۹، آیه ۲۰.

۳- عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات احمدطوسی همدانی

۴- مسالک و ممالک، ابن خردادبه، ترجمه سعید خاکرند، تهران: میراث ملل ۱۳۷۱

۵- جغرافیا نخست در خدمت جنگ. ایو لاکست / ابوالحسن سروقدمقدم / انتشارات آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی ۱۳۶۷ -

برنامه‌ریزی درسی جغرافیا در آموزش عمومی

شاید بد نباشد که به این نکته اشاره کنیم که دانش جغرافیا، عمری برابر عمر انسان بر کره زمین دارد به عبارت دیگر با ظهور انسان اولیه بر کره زمین و با شروع حرکتش بر روی آن، برای پیدا کردن مأوای اولیه خود، نیاز داشت پدیده‌ها و عناصری که در اطرافش بودند را نام‌گذاری کند و اولین نقشه‌های ذهنی را از پدیده‌های جغرافیای طبیعی نظیر کوه‌ها رودها و ... در ذهن خود به عنوان اولین نقشه‌های ذهنی خلق نماید و بدین طریق دانش جغرافیا شکل گرفت. اما تا قرن-ها کسی نامی از جغرافیا نمی‌برد و اسمی از جغرافیا در ادبیات علمی بشر وجود نداشت. عناوینی نظیر العجایب و الغرایب، تذکره، المسالک و الممالک، صوره‌الارض، معرفه‌الارض و سفرنامه‌ها و سیاحت‌نامه‌های مختلف، نمونه‌هایی از متون علمی دوران شکوفایی اسلامی تا دوران حاضر هستند که در موضوع جغرافیا نگاشته شده‌اند. بدین ترتیب می‌توان بحث آموزش جغرافیا را به دو مرحله تاریخی دیگر تقسیم کرد: یک مرحله قبل از تولد دانش جغرافیا که در یونان شکل گرفت و مرحله بعد، دوران حاضر است که به دنبال ابداع واژه جغرافیا یا geo+graphy به معنای توصیف و ترسیم زمین در یونان باستان به عنوان مرحله جدیدی در دانش جغرافیا آغاز شد.

اما آنچه که در این مختصر مدنظر است بررسی سیر تاریخی دانش جغرافیا نبوده بلکه به دنبال بررسی تکوینی آموزش جغرافیا هستیم، از این جهت شاید بتوانیم هم از نظر زمانی و هم به لحاظ مکانی قدری خودمان را جلوتر بیاوریم و عمدتاً هم در ایران به دنبال این نکته بگردیم که از چه زمانی و به چه شکلی آموزش جغرافیا یا آموزش از طریق جغرافیا وارد برنامه‌های درسی شده است؟ در این صورت، باز همان معیارهای زمانی را ما می‌توانیم در نظر بگیریم و معروف‌ترین و قابل اعتمادترین طبقه‌بندی زمانی در بحث‌های آموزشی ماکول به فرازی به نام تأسیس دارالفنون است (از قراین بر می‌آید که امیرکبیر شخصاً برای درس جغرافیا که به نظر او نقش بزرگی در تنویر افکار ایرانیان و بیداری آنان نسبت به مسائل جهانی داشته، اهمیت خاصی قائل بوده است و بنا به گفته دکتر آدمیت هنگامی که در ارزنه الروم مأموریت مرزی تاریخی و معروف خود را انجام می‌داده با جان داودخان نامی ارمنی آشنا شده و او را مأمور ترجمه کتابی در جغرافیا کرده است).

از این جهت می‌توانیم آموزش جغرافیا را به قبل از دارالفنون و بعد از دارالفنون تقسیم بندی کنیم. برای تکمیل این بحث باید به مسأله دیگری هم توجه داشت و آن موضع برنامه‌ریزی درسی به عنوان محملی برای حمل همه علوم در مقوله آموزش است. نکته‌ای که اینجا باید به آن توجه شود این است که برنامه‌ریزی درسی به عنوان یک علم جدید شاید کمتر از ۱۰۰ سال عمر داشته باشد از این جهت با توجه به سابقه و تاریخچه دارالفنون اساساً نمی‌توان به آن چه که قبل از دارالفنون وجود دارد به عنوان برنامه‌درسی به خصوص در دانش پرسابقه‌ای مثل جغرافیا اعتنا کرد در دوره بعد از دارالفنون هم تا زمانی که پیدایش در واقع رشته‌ای به نام برنامه‌ریزی درسی مطرح می‌شود شاید پیگیری آن چندان مشکلی را از ما حل نکند بنابراین یک توافقی می‌کنیم بر سر این که آموزش جغرافیا را از زمانی که دانش برنامه‌ریزی درسی تدوین پیدا کرده معیار قرار دهیم برای تقسیم‌بندی‌های بعدی خود شاید سابقه تولید برنامه‌های درسی را بشود به ۷۰ سال قبل زمانی که آموزش و پرورش نوین ایران شکل گرفت نزدیک کرد و از لابلای متون تاریخی و نوشته‌های صاحب نظران تعلیم و تربیت می‌توان گفت که حتی در دوره دارالفنون جغرافیا به عنوان یک رشته مستقل مطرح نبوده و عمدتاً در کنار رشته‌های دیگر به وسیله معلم‌های دیگر مورد توجه قرار می‌گرفته از جمله به وسیله معلم‌های ریاضی و حساب و یا معلم‌های آموزش‌های نظامی و توپخانه بحث‌های جغرافیایی مطرح می‌شده است (محبوبی اردکانی می‌گوید: کرزیز اتریشی معلم توپخانه و حساب و هندسه

و جغرافیا و جنگ‌های معروف بود)؛ بعدها کتاب‌های درسی مستقل با عنوان جغرافی یا جغرافیا تولید می‌شوند و براساس آن آموزش‌های جغرافیا که عمدتاً انتقال اطلاعات عمومی جغرافیا بوده تا آموزش جغرافیا مطرح می‌شود (امیرکبیر قبل از افتتاح رسمی دارالفنون هزینه باسمه و چاپ کتاب جغرافیای معروف فلوغون رافائیل را پرداخته است).^۲ اگر بخواهیم دقیق‌تر به مسأله نگاه کنیم در مقاله‌ای با عنوان سیر تکمیلی کتاب‌های جغرافیا از دارالفنون تاکنون را در مجله دانشگاه انقلاب ویژه‌نامه جغرافیا این موضوع به صورت مبسوط آمده است. پس از آن در سال ۱۳۰۵ هجری قمری/۱۲۶۶ هجری شمسی میرزا حسن رشدیه در محله ششگلان تبریز و در ۱۳۱۵ هجری قمری/۱۲۷۶ هجری شمسی دومین مدرسه‌ای به سبک نوین بعد از دارالفنون در تهران تأسیس تأسیس کرد که در بین دروس آن جغرافیا به چشم می‌خورد.^۴

اما بعد از این مرحله می‌رسیم به زمان‌های نزدیک‌تر. شاید مثلاً از زمان پهلوی که ما عمدتاً کتاب‌های درسی جغرافیا را در لابه‌لای برنامه‌های درسی می‌بینیم اما هم‌چنان همان سنت قدیمی خودش را که انتقال دانش جغرافیایی یا اطلاعات عمومی جغرافیایی است را به شکل محض و بدون این که هیچ نتیجه‌گیری خاصی در آموزش این کتاب‌ها دیده شود، مشاهده می‌کنیم. در این دوره یکی از فرازهای تولید محتوا کتب جغرافیا رخ می‌دهد. براساس نفوذ امریکایی‌ها در زیرساخت فرهنگ و معارف ایران و بر اساس اصل چهارم ترومن مبنی بر کمک‌های کارشناسی به ایران هزینه تولید دوجلد کتاب درسی جغرافیا برای پایه پنجم و ششم ابتدایی تأمین می‌شود. این دو کتاب توسط مرحوم دکتر مفخم پایان، مرحوم دکتر محمدحسن گنجی و مرحوم حسین خلیلی‌فر تألیف شده و تا پایان زمان اصلاحات نظام آموزشی در ۱۳۵۰ مورد استفاده قرار می‌گیرد و جالب‌تر آن که هر مأمور امریکایی برای خدمت در ایران الزاماً می‌بایست این کتاب‌ها را می‌خواند و در آزمون آن موفق می‌شد.

اگرچه در اواخر این دوره آرام آرام زمزمه‌هایی از نتیجه‌گیری بر اساس تعاریف اولیه دانش جغرافیا مطرح می‌شوند به عنوان مثال تا قبل از این دوره جغرافیا را به عنوان علم "بررسی روابط متقابل انسان و محیط" قلمداد می‌کردند که این بررسی‌ها صرفاً مطالعات توصیفی بودند و از توصیف فراتر نمی‌رفتند و عمدتاً به مباحثی اشاره می‌کردند که جنبه اطلاعات عمومی داشته و می‌توانستیم آنها را در قالب رشته‌های دیگر و عنوان‌های دیگر هم عرضه کنیم. اما از انتهای این دوره به صورت بطئی یک پسوندی هم به این تعریف اضافه می‌شود، به این صورت که جغرافیا "علم بررسی روابط متقابل انسان و محیط، به منظور بهینه‌سازی زندگی بشر" تعریف می‌شود.

تا سال ۱۳۷۵ این روند و رویه با یک نوسانات محدود و نامحسوسی ادامه پیدا می‌کند، گرچه در خلال این دوران نیز به طور جسته-گریخته متناسب با مقتضای زمان مباحثی وارد برنامه‌های آموزش جغرافیا می‌شود. کما این که در یک دوره‌ای جغرافیای سیاسی به شکل مستقل عرضه می‌شده است و در دوره‌ای بحث جغرافیای اقتصادی مطرح می‌شود، همینطور جغرافیای کشورهای مسلمان به عنوان موضوعاتی برای آموزش جغرافیا مطرح بوده است. این موارد به سلیقه کسانی انجام می‌شد که تصمیم‌گیرنده بودند و کسانی که در این حوزه در دسترس بودند.

از سال ۱۳۷۵ همزمان با شکل‌گیری جریانی از برنامه‌ریزی درسی به شکل علمی و مدون در نظام آموزشی، یک فرم در تولید برنامه‌های درسی مدون شکل گرفت. به این صورت که اولین سند برنامه‌ریزی درسی جغرافیا در این سال تولید شد^۵ و از دل این برنامه درسی متناسب با دوره‌های و پایه‌های تحصیلی، برنامه‌های دیگری استخراج شد

۱ محبوبی اردکانی، حسین. تاریخ تحول دانشگاه تهران و موسسات آموزش عالی در ایران. نشر دانشگاه تهران ۱۳۵۰. ص ۲۱ به نقل از گنجی ص ۲۶.
۲ کتاب جهان نمای فلوغون رافائیل - کارخانه آخوند ملاصالح تبریزی ۱۲۶۷. ه.ق به نقل از گنجی ص ۲۵. در صفحه آخر جهان‌نما مولف به صراحت اشاره نموده که امیرکبیر یکصد تومان برای مخارج باسمه (چاپ) کتاب داده ص ۱۵۰.
۳ چوبینه، مهدی. نقد و بررسی کتاب‌های درسی جغرافیا در آموزش و پرورش. مجله دانشگاه انقلاب شماره ۱۱۱ بهار ۷۷ ص ۲۱۷.
۴ تاریخ مدارس نوین در ایران (زندگینامه میرزا حسن رشدیه) انتشارات هیرمند، ۱۳۷۰.
۵ راهنمای برنامه درسی جغرافیا. دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی /چوبینه/ مهدی و همکاران ۱۳۷۵.

و از این زمان به بعد است که اساساً می‌توان ادعا کرد آموزش جغرافیا یا آموزش از طریق جغرافیا به عنوان یک رویکرد جدید در آموزش‌های رسمی ایران شکل گرفت. با این توصیف اگر بخواهیم چگونگی تغییر رویکردهای ارائه اطلاعات عمومی به آموزش جغرافیا را دنبال کنیم می‌توان گفت بر اساس اسناد بین‌المللی از جمله بیانیه‌های بین‌المللی مثل بیانیه انجمن بین‌المللی جغرافیا، رویکردهای آموزش جغرافیا در ایران، همسو با آموزش جغرافیا در دنیا تغییر می‌یابد. به عبارت دیگر در مقایسه بین اهداف و سرفصل‌های آموزش جغرافیا در ایران در این دوره، مشابهتی بیش از ۷۵ درصد با اهداف و سرفصل‌های انجمن بین‌المللی جغرافیا می‌بینیم که برآیند تفکر متخصصین جغرافیا از ۵۰ کشور بوده و در آن زمان با توجه به نیازی که وجود داشت رویکردی زیست محیطی دارد و تمام برنامه‌های آموزشی اعم از جغرافیا و غیر جغرافیا به این نکته واقف شده‌اند که می‌توانند برای حفظ کره زمین متحد شوند و به یکدیگر کمک کنند یا حداقل هم‌پوشانی‌های لازم در برنامه‌های آموزشی را داشته باشند. یکی از دلایل این هم-پوشانی را در سال‌های بعد از ۱۳۷۵ می‌بینیم؛ به عنوان نمونه برنامه درسی شیمی و برنامه درسی جغرافیا بیشترین هم‌پوشانی را در ارائه محتوای درسی آموزشی خودشان دارند و تاکنون این اشتراک دیدگاه در این حوزه از آموزش رسمی وجود دارد. بقیه مواد درسی نیز به تبع این دو گروه کار خود را شروع کردند و شاید بتوان ادعا کرد که اولین برنامه‌ریزی درسی در ایران در جغرافیا شکل گرفت و بعد از آن در شیمی و بعد سایر رشته‌ها به این رویکرد پرداختند. این روند تا سال ۱۳۸۴ که اساساً یک تغییر گسلی یا ناگهانی در برنامه‌ریزی درسی اتفاق افتاد ادامه داشت. در این زمان که می‌توان از آن به عنوان یک واقعه کاتاستروفیکی در برنامه‌های آموزشی جغرافیا در ایران یاد کرد تغییراتی در نگرش به آموزش جغرافیا اتفاق افتاد که شاید در بخش پیش‌بینی آینده برنامه درسی جغرافیا بتوان تا حدودی به آن چه اتفاق خواهد افتاد واقف شد. در دوره زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴ چند برنامه در دستور کار برنامه‌ریزان جغرافیا وجود داشت. بر اساس مطالعات اولیه و بر مبنای نیازهایی که تعیین و برآورد شده بود، دو برنامه هم‌زمان با هم شکل گرفت. مجموع مفصل این گزارش‌های مربوط به برنامه درسی را در پنج مقاله در مجله رشد آموزش جغرافیا به عنوان "آموزش جغرافیا راهی نو با مشکلات بسیار" ^۲ به چاپ رسیده است. از این جهت از تکرار شرح مفصل آن خودداری شده است. اما نکته‌ای که باید به آن توجه داشت این است که برنامه‌های کوتاه‌مدت برای مقطع راهنمایی تحصیلی و برنامه‌های بلند مدت برای دوره متوسطه آن زمان در نظر گرفته شد.

در برنامه کوتاه مدت نوعی اصلاح مختصر و روبنایی در برنامه‌های موجود اتفاق افتاد؛ اما در برنامه‌های بلندمدت اسنادی نظیر راهنمای برنامه درسی پایه دوم متوسطه، راهنمای برنامه درسی پایه سوم متوسطه و راهنمای برنامه درسی دوره پیش دانشگاهی تولید شد و بر مبنای این راهنماها، محتوای متناسب با نیاز مخاطبین و بر مبنای آخرین یافته‌های علم جغرافیا تولد یافتند و شاید بتوان ادعا کرد برای اولین بار مباحث علمی فراتر از آن چه در سال‌های گذشته در کتاب‌های درسی وجود داشت وارد محتوای کتاب‌های درسی جغرافیا شد و اساساً رویکرد ارائه اطلاعات عمومی در حاشیه قرار گرفت و به جای آن جنبه‌های کاربردی دانش جغرافیا وارد محتوای درسی شد. به عنوان مثال در سال سوم متوسطه، مباحث آماری را در کتاب‌های درسی جغرافیا می‌بینیم و در کتاب جغرافیای پیش دانشگاهی (سال پایانی دوره متوسطه) بحث سنجش از دور، بحث استفاده از رایانه در آموزش جغرافیا، بحث روش تحقیق، بحث مدل‌سازی و این دسته مباحث وارد محتوای کتاب‌های درسی شدند.

I.G.U (International Geographical Union)

- ۲ چوبینه، مهدی. آموزش جغرافیا راهی نو با مشکلات بسیار - قسمت اول تا پنجم - مجله رشد آموزش جغرافیا - شماره ۴۵ تا ۵۳ - زمستان ۷۶ تا زمستان ۷۸
- ۳ چوبینه، مهدی و همکاران / راهنمای برنامه درسی جغرافیا دوره راهنمایی و جغرافیا دوره متوسطه. دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتب درسی. ۱۳۷۵

برنامه‌ریزی درسی جغرافیا در دانشگاه‌ها

در بحث برنامه‌ریزی درسی و تولید محتوا در دوره‌های دانشگاهی یک فصل مشترک به تأسیس مدرسه دارالفنون باز می‌گردد که در بخش قبلی به آن اشاره شد. زیرا در دوران دارالفنون این مدرسه نقش دانشگاهی داشت؛ اعم از جذب محصل و اعزام نخبگان به خارج و تأمین مدرس برای دوران بعدی و همچنان که می‌دانیم تاریخچه تأسیس دارالمعلمین مرکزی (۱۲۹۷ ه.ش) به همین مدرسه ربط پیدا کرده و سپس با تغییر نام به دارالمعلمین عالی و (۱۳۱۲ ه.ش) دانشسرای عالی و دانشگاه تربیت معلم تهران (۱۳۳۴ ه.ش) این روند تداوم می‌یابد. حتی تأثیر تأسیس این مراکز آموزش عالی بر روند تولید برنامه‌های درسی دانشگاه تهران (۱۳۱۳ ه.ش) نیز غیرقابل تردید است.

شرایط آموزش جغرافیا در دوره‌های دانشگاهی تا حدودی مشابه دوره عمومی بود فقط سطح دانش ارائه شده به دلیل آموزش‌های معلمان دانشگاهی بالاتر بود و متناسب با خاستگاه آموزشی آنان، آموزش‌های جغرافیا در دانشگاه‌ها در ابتدا برگرفته از مکتب آموزشی فرانسه بود و سپس از مکاتب آموزشی انگلستان، آلمان و نهایتاً مکتب آموزشی جغرافیدانان امریکا نشأت می‌گرفت. حتی اگر این معلمان از دانشگاه‌های سایر کشورها فارغ‌التحصیل می‌شدند تحت تأثیر یکی از این مکاتب بودند. تعارض اختلاف نظر این معلمان هم ناشی از اختلاف نظر جغرافیدانان همین مکاتب بود. اتفاقی که در این بین وجود داشت در گرایش‌های جغرافیایی ارائه شده از سوی هر یک از دانشگاه‌هایی بود که رشته جغرافیا را عرضه می‌کردند و یا معلمانی که در این دانشکده‌ها مشغول به تدریس بودند. در این بین یک دانشگاه با توجه به نوع مأموریتی که داشت، وضعیتش با بقیه تفاوت می‌کرد. دانشگاه تربیت معلم تهران که وارث دانشسرای عالی معلمان و یا دارالمعلمین سابق بود با دو شعبه زاهدان و یزد برنامه درسی‌اش به گونه‌ای بود که محتوای دروس عمدتاً در بازه عمومی یا (general geography) به هر دو بُعد جغرافیا توجه می‌کرد اما سایر دانشگاه‌ها همچنان مقید به رعایت دیسپلین‌های جغرافیای طبیعی و انسانی بودند. از یک دوره‌ای به بعد دانشگاهی بنام دانشگاه تربیت مدرس (اسفند ۱۳۶۰ ه.ش) با هدف تربیت معلم برای تدریس در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی تابع وزارت علوم تأسیس شد که ضمن توجه به مبانی برنامه‌ریزی درسی (curriculum planning) و روش‌های پژوهش، به سایر نیازهای این معلمان هم توجه می‌کرد؛ اما در بدو امر جای هدف در برنامه‌هایش، عمدتاً به روبنای آن عوض شده بود. به عنوان مثال در تأکید بر آموزش مهارت‌های جغرافیایی به عنوان وسیله‌ای برای پژوهش‌های جغرافیایی در بین سایر دروس، یک گرایش با عنوان "سنجش از دور" (remote sensing) تأسیس شد که محصولاتش صرفاً بر یافته‌ها، تکنیک‌ها و فعالیت‌های سنجش از دور تأکید داشتند در حالی که این مهارت‌ها می‌بایست به عنوان بخشی از آموزش‌های معلمان جغرافیا و مهارت‌های مورد نیاز آنان در دانشگاه‌ها ارائه می‌شد. شاید علت این وضعیت در جدید بودن موضوع سنجش از دور و یا منافع کسانی بود که متولی آموزش آن بودند. (این وضعیت حفظ منافع متولیان آموزش جغرافیا در تمام دوران آموزش‌های عالی جسته و گریخته به صورت پنهان در برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها قابل رصد بودند).

چگونگی تنظیم محتوای دروس یکی از محورهایی است می‌تواند ما را به صحت و سقم این مدعا برساند. حتی راه-اندازی تشکیلاتی نظیر انتشارات سمت (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها) برای نظم‌دهی به محتوای دروس دانشگاهی هم نتوانست وضعیت را بهبود بخشد، چرا که نفوذ دست‌اندرکاران تولید محتوا در سطح مجریان این انتشارات تا حدودی تحقق اهداف قصد شده در این زمینه را با تأخیر محقق می‌ساخت و یا بین اهداف قصد شده و اهداف محقق شده فاصله می‌انداخت. شاید نبود یک دستورالعمل مصوب در نظم‌دهی برنامه‌های درسی رشته جغرافیا در دانشگاه‌ها از جمله علل آن باشد. زیرا زمانی که برای اولین بار برنامه درسی آموزش جغرافیا (نه دانش جغرافیا) تدوین شد و برای اظهار نظر به علمای آموزشی آن زمان ارائه شد منصف‌ترین آنان به تداوم آن

برنامه برای دوره‌های دانشگاهی اشاره داشتند و همچنان که متولی تولید برنامه‌های آموزشی و درسی در نظام آموزشی عمومی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی بود، تشکیلات هم عرضی در وزارت علوم وجود داشت که می‌توانست به این تداوم جامع عمل بپوشاند و انتشارات سمت نیز می‌توانست در نقش دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی دانشگاهی ایفای نقش نماید. اما به دلیل نبود مکانیزم تشویقی و فضای رقابتی این مهم میسر نشد. یک نمونه از مشکلات این وضعیت در تهیه و تدوین برنامه‌های درسی دانشگاه فرهنگیان بروز نمود به طوری که در سال ۱۳۹۰ با تأسیس دانشگاه فرهنگیان و آغاز به جذب دانشجو برای این دانشگاه نو پا تا تابستان سال ۱۳۹۴ هنوز برنامه‌های درسی رشته‌های مختلف از جمله جغرافیا تهیه نشده بود. همان سال ابتدا از سوی سرپرست دانشگاه مأموریت تولید برنامه‌ها به دانشگاه‌ها سپرده شد که با گذشت زمان طولانی، خروجی مناسبی از آنها بیرون نیامد و ناچار به سراغ سازمان سمت رفتند. اما به دلیل فقدان تعریف چنین مأموریت‌هایی، آنها نیز نتوانستند کمکی به این مسأله بنمایند، نهایتاً برنامه‌ریزان درسی قدیمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی به خصوص در دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، به دلیل کسب آمادگی در تدوین راهکارهای برنامه درسی و تولید محتوای مورد نیاز، در مدت سه ماه پیش از شروع سال تحصیلی برنامه‌های درسی این دانشگاه از جمله رشته جغرافیا را تهیه نمودند و از جمله اولین برنامه‌های مصوب، همین برنامه بود، اگرچه خود تولیدکنندگان به کاستی‌های آن از جمله عدم تعادل محتوا به نفع دروس عمومی و تربیتی اذعان داشتند.

برنامه درسی آموزش جغرافیا برای دانشگاه فرهنگیان

آنچه بطور مختصر ملاحظه می‌کنید بخشی از برنامه تولیدی کارشناسان گروه جغرافیاست که در زمان تهیه هنوز مصوب نشده بود بنابراین لفظ غیرقابل استناد برای آن بکار گرفته شده بود.

منطق برنامه درسی

امروزه استانداردهای یادگیری در سطح جهانی ارتقا یافته و جوامع برای دستیابی به موفقیت، به کسب دانش و مهارت‌های جدید در عرصه‌های مختلف نیازمند هستند. در چنین شرایطی، معلمان باید بتوانند همسو با تحولات علمی و متناسب با نیازهای جامعه، توانایی‌های دانشی و روشی خود را ارتقا داده و موقعیت‌های یادگیری متنوعی را برای کسب عادات و مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر از سوی دانش‌آموزان تدارک ببینند. کسب این توانایی در دوران کودکی بیش از هر دوره دیگری دارای اهمیت است؛ چرا که آنچه فرد در دوران نوجوانی و بزرگسالی انجام می‌دهد، تحت تأثیر تجربیات دوران کودکی است. بدیهی است که تحقق این امر تا حد زیادی به کیفیت برنامه درسی جغرافیا و چگونگی آماده‌سازی آنان وابسته است. این فرآیند باید به معلمان کمک کند تا عادت "فکور بودن" را در خود تقویت کرده و با دنبال نمودن تحولات علمی و بکارگیری آن در عرصه عمل نقش خود را به عنوان یادگیرنده مادام‌العمر در توسعه حرفه‌ای و نیز شناخت استعدادها و دانش‌آموزان و هدایت آن ایفا کنند.

با عنایت به ضرورت فوق "برنامه درسی دوره کارشناسی پیوسته آموزش جغرافیا در راستای «بازمهندسی سیاست‌ها و بازتنظیم اصول حاکم بر برنامه درسی تربیت معلم با تأکید بر کارورزی و انطباق سطح شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان در سطح ملی و جهانی با مقتضیات الگوی برنامه درسی در نظام تعلیم و تربیت ...» و "سند ملی برنامه درسی تربیت معلم" طراحی و تدوین شده است. از آنجا که در مبانی نظری سند تحول، نقش معلم در فرآیند

۱- اصل ۳-۴ (برنامه‌های درسی و تربیتی باید نقش مرجعیت معلم در هدایت تربیتی برای تقدم تزکیه بر تعلیم، غنی‌سازی محیط تربیتی و یادگیری، فعال‌سازی دانش‌آموزان در فرآیند یادگیری و تربیت‌پذیری و ترغیب آنان نسبت به یادگیری مستمر توجه نماید. همچنین زمینه ارتقاء صلاحیت‌های اعتقادی، اخلاقی، حرفه‌ای و تخصصی معلم را فراهم سازد) و اصل ۹-۳ (برنامه‌های درسی و تربیتی باید زمینه کسب شایستگی‌ها و مهارت‌های لازم برای استمرار و معنادار شدن یادگیری و پیوستگی تجارب یادگیری در زندگی را برای دانش‌آموزان تأمین کنند). برنامه درسی ملی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی نگاشت چهارم ۱۳۹۰ ص ۱۰ ص.

۲- اهداف عملیاتی «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰ ص: ۳۸)

تربیت " ... کمک به بسط و توسعه ظرفیت‌های وجودی دانش‌آموزان و کسب شایستگی‌های مورد نیاز برای دستیابی به مراتبی از حیات طیبه... " است، لذا هدف کلی برنامه درسی کارشناسی پیوسته آموزش جغرافیا، توسعه ظرفیت حرفه‌ای مربیان به منظور خلق فرصت‌های یادگیری است، که در آن امکان بکارگیری تجربیات شخصی و آزادی عمل یادگیرنده برای دستیابی به دانش پایه، پرورش مهارت‌ها، باورها و گرایش‌هایی که زمینه‌ساز عمل و تداوم عمل یادگیرنده در دستیابی به شایستگی‌های مورد انتظار در نظام آموزشی است، را فراهم می‌کند.

شرایط و ویژگی‌های داوطلبان ورود به رشته آموزش جغرافیا

الف- شرایط:

- ۱- دانش‌آموختگان دوره پیش دانشگاهی نظام آموزشی سابق و کلاس دوازدهم نظام آموزشی جاری همه رشته‌ها؛
  - ۲- پذیرفته شدن در آزمون ورودی و مصاحبه اختصاصی؛
- یادآوری: دانش‌آموختگان رشته علوم انسانی در شرایط مساوی در اولویت هستند.
- ب- ویژگی‌ها:

- ۱- علاقه به تحصیل در رشته آموزش جغرافیا؛
- ۲- علاقه به حرفه معلمی؛
- ۳- قدرت بیان و استدلال و رسایی کلام؛
- ۴- بهره‌مندی از اطلاعات عمومی مناسب و فناوری اطلاعات؛
- ۵- بهره‌مندی از ویژگی‌های جسمی و شخصیتی مناسب برای حرفه معلمی؛

تعریف دوره

دوره کارشناسی پیوسته آموزش جغرافیا، یکی از دوره‌های آموزش عالی است که هدف آن تربیت معلمان است که واجد شایستگی‌های لازم جهت اشتغال به فعالیت‌های آموزشی و پرورشی باشند.

شرایط و ضوابط کلی پذیرش

- دارا بودن مدرک تحصیلی دیپلم و گذراندن دوره پیش دانشگاهی / دیپلم دوره دوم متوسطه
- قبولی در آزمون ورودی

طول دوره

طول دوره کارشناسی پیوسته آموزش جغرافیا چهار سال می‌باشد و ارائه واحدها در هر نیم‌سال براساس آیین‌نامه آموزشی مربوطه خواهد بود.

واحدهای درسی

تعداد کل واحدهای درسی دوره کارشناسی پیوسته آموزش جغرافیا ۱۵۰ واحد است. از این تعداد ۳۳ واحد دروس عمومی، ۱۲ واحد دروس تربیت اسلامی، ۱۸ واحد دروس تربیتی، ۸۷ واحد دروس تخصصی و ۴ واحد دروس انتخابی می‌باشد.

۱ - رهنما نظام تربیت رسمی و عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران، الگوی زیر نظام تربیت معلم و منابع انسانی ص ۶.
۲ - رویکرد برنامه درسی ملی، نقش معلم، بند ۴ ص ۱۱ (معلم برای خلق فرصت‌های تربیتی و آموزشی مسئولیت تطبیق، تدوین، اجرا و ارزشیابی برنامه درسی و تربیتی در سطح کلاس درس را بر عهده دارد)، ص ۱۲ همان.

جدول ۱: تعداد واحدهای درسی دوره کارشناسی پیوسته آموزش جغرافیا

تعداد واحد	نوع درس
۸۷ واحد	تخصصی
۳۳ واحد	عمومی
۱۲ واحد	تربیت اسلامی
۱۸ واحد	تربیتی
۱۵۰ واحد	جمع

جدول ۲: توزیع کلان دروس در طول دوره تحصیلی چهارساله و نسبت انواع دروس در هر نیمسال تحصیلی (۸ نیمسال)

نیمسال								نوع درس
هشتم	هفتم	ششم	پنجم	چهارم	سوم	دوم	اول	
درس پیشنهادی نهاد ۲	تفسیر موضوعی قرآن ۲	اخلاق اسلامی ۲	دانش خانواده و جمعیت ۲	نظام تربیتی اسلام (بر اساس قرآن و روایات معصومین (ع) ۳)	انقلاب اسلامی ایران ۲ انسان در اسلام ۲	اندیشه اسلامی ۲ تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی ۲	اندیشه اسلامی ۲ تاریخ تحلیلی صدر اسلام ۲	معارف عمومی (۲۳ واحد)
	نگارش علمی ۱	نگارش خلاق ۱	سلامت/بهداشت و صیانت از محیط زیست ۲	زبان خارجی ۲	زبان فارسی ۲	تربیت بدنی ۱	تربیت بدنی ۱	عمومی (۱۰ واحد)
اسناد قانونی نظام تربیت رسمی و عمومی ج.ا. ۲۱.۱	اخلاق حرفه ای معلم از نگاه اسلام ۲		حقوق و تکالیف تربیتی از دیدگاه اسلام ۲	فلسفه تربیت رسمی و عمومی ۸ در ج.ا. ۲۱.۱	فلسفه تربیت در ج.ا. ۱-۲	شناخت مشاهیر جغرافیدانان جهان اسلام ۲		تربیت اسلامی (۱۲ واحد)
				ارزشیابی پیشرفت تحصیلی (۱+۱)۲ زبان و تربیت ا.ع	اصول و روش های تدریس (۱+۱)۲ مدیریت آموزشی/ آموزشگاهی ۲	نظریه های یادگیری و آموزش ۲ روانشناسی مدرسه/ آموزشگاهی ۱/۵ کاربرد هنر در آموزش ۱/۵	مبانی روانشناختی تربیت (۱+۱)۲ مبانی جامعه شناختی تربیت (۱+۱)۲ راهنمایی و مشاوره ۲ (۱+۱)	تربیتی/علم تربیت (۱۸ واحد)
کارنما (پروژه) ۴ کارورزی ۲	تجربه های خاص کلاس داری ۱ درس پژوهی ۲ کارورزی ۲	طراحی واحد یادگیری ا.ع اقدام پژوهی ا.ع کارورزی ۲	آزمون های تحصیلی و آزمون سازی (۱+۱)۲ کارورزی ۲	برنامه ریزی درسی ۲ فناوری در حوزه آموزش (۳)۱ طراحی آموزشی ا.ع	تحلیل محتوای مواد آموزشی (۱)۲ (۱+۱)۲ {آموزش جغرافیا} فناوری در حوزه آموزش (۲) ۱	راهبردهای تدریس ۱ فناوری در حوزه آموزش (۱)ع	فلسفه معلمی ۱	موضوعی تربیتی (۳۰ واحد)

اصول و روش‌های آمایش سرزمین ۲	جغرافیای فرهنگی و نظریه‌های توسعه ۲	جغرافیای آبها ۲	مبانی جغرافیای خاک‌ها با تاکید بر ایران ۲	مبانی ژئومورفولوژی با تاکید بر ایران ۲	مبانی اقلیم‌شناسی با تاکید بر ایران ۲	مبانی جغرافیای جمعیت با تاکید بر ایران ۲	تاریخ علم جغرافیا ۲	موضوعی (۵۷ واحد)
مسائل محیطی جهان امروز از دیدگاه جغرافیا ۲	مسائل و منابع آب با تاکید بر ایران ۲	مبانی سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS (۱+۱)۲	مبانی جغرافیای گردشگری با تاکید بر ایران ۲	مبانی جغرافیای روستایی و عشایری ایران ۲	جغرافیای جهان ۲	کاربرد آمار در جغرافیا (۱+۱)۲	زمین در فضا	
جغرافیای ناحیه‌ای (سواحل) ایران ۲	جغرافیای ناحیه‌ای (کوهستانی و کوهپایه ای) ایران ۲	جغرافیای ناحیه‌ای (خشک و نیمه خشک) ایران ۲	متون تخصصی جغرافیا ۲	مبانی جغرافیای سیاسی با تاکید بر ایران ۲	مبانی سنجش از دور (۱+۱)۲	نقشه خوانی (۱+۱)۲	زمین شناسی برای جغرافیا (۱+۱)۲	
روش تحقیق ۲		مبانی جغرافیای شهری با تاکید بر ایران ۲	روش ها و فنون میدانی در جغرافیا ۱	مبانی کار توگرافی (۱+۱)۲	فلسفه جغرافیا ۲			
۱۸ واحد	۱۶ واحد	۱۶ واحد	۱۷ واحد	۲۲ واحد	۲۳ واحد	۲۰ واحد	۱۸ واحد	
۱۲	۱۰	۱۰	۱۳	۱۷	۲۱	۱۴	۱۳	
-	۴	۴	۲	۵	۴	۵	۵	
۴ (پروژه)	-	-	-	-	-	۱	-	
۲	۲	۲	۲	-	-	-	-	
۲۰+ پروژه	۲۶	۲۶	۲۵	۲۷	۲۷	۲۷	۲۳	

جمع واحد = ۱۸ + ۲۰ + ۲۳ + ۲۲ + ۱۷ + ۱۶ + ۱۶ + ۱۸ = ۱۵۰ واحد درسی

در بین دروس این دوره، جای درس آموزش جغرافیا خالیست با توجه به این که عنوان این رشته آموزش جغرافیایمی- باشد، پیشنهاد می شود این درس به جای یکی از دروس تخصصی جایگزین شود و یا در صورت امکان به جای درس تربیتی تحلیل محتوای مواد آموزشی (۱) (۱+۱)۲ ارائه شود.

جدول ۳: دروس اصلی تخصصی دوره کارشناسی پیوسته دبیری جغرافیا

پیش نیاز	نوع واحد						تعداد واحد	عنوان درس	ردیف
	جمع	پروژه	کارورزی	کارگاهی	عملی	نظری			
کاربرد آمار در جغرافیا	۳۲					۳۲	۲	مبانی اقلیم‌شناسی و ایران	۱
زمین شناسی برای جغرافیا	۳۲					۳۲	۲	مبانی ژئومورفولوژی و ایران	۲
جغرافیای جهان	۳۲					۳۲	۲	جغرافیای کشورهای در حال توسعه	۳

	۳۲					۳۲	۲	مبانی جغرافیای انسانی با تاکید بر ایران	۴
مبانی جغرافیای انسانی با تاکید بر ایران	۳۲					۳۲	۲	مبانی جغرافیای شهری و ایران	۵
مبانی جغرافیای انسانی با تاکید بر ایران	۳۲					۳۲	۲	مبانی جغرافیای روستایی و عشایری ایران	۶
	۳۲					۳۲	۲	جغرافیای آبها	۷
	۳۲					۳۲	۲	مبانی جغرافیای سیاسی و ایران	۸
مبانی جغرافیای انسانی با تاکید بر ایران	۳۲					۳۲	۲	مبانی جغرافیای جمعیت و ایران	۹
اصول و مبانی نقشه خوانی	۴۸			۳۲	۱۶	۲ (۱+۱)		اصول عکس‌های هوایی و ماهواره ای	۱۰
اصول عکس‌های هوایی و ماهواره ای	۴۸			۳۲	۱۶	۲ (۱+۱)		مبانی کارتوگرافی	۱۱
شناخت قاره‌ها و کشورها	۳۲				۳۲	۲		جغرافیای تاریخی	۱۲
مبانی ژئومورفولوژی و ایران	۳۲				۳۲	۲		مبانی جغرافیای خاکها و ایران	۱۳
جغرافیای آبها	۳۲				۳۲	۲		مسائل و منابع آب با تاکید بر ایران	۱۴
تاریخ علم جغرافیا	۳۲				۳۲	۲		فلسفه جغرافیا	۱۵
مبانی اقلیم شناسی و ایران	۳۲				۳۲	۲		مبانی جغرافیای زیستی و ایران	۱۶
	۳۲				۳۲	۲		مسائل و مشکلات جهان امروز از دیدگاه جغرافیایی	۱۷
از ترم ۴ ارائه شود	۳۲				۳۲	۲		مبانی ژئوتوریسم و ایران	۱۸
	۳۲				۳۲	۲		متون تخصصی جغرافیا	۱۹
از ترم سوم به بعد	۳۲				۳۲	۲		جغرافیای ناحیه‌ای و ایران (۱)	۲۰
جغرافیای ناحیه - ای و ایران (۱)	۳۲				۳۲	۲		جغرافیای ناحیه‌ای و ایران (۲)	۲۱
ترم اول یا دوم	۳۲				۳۲	۲		تاریخ علم جغرافیا	۲۲

ترم اول یا دوم	۳۲				۳۲	۲	جغرافیای جهان	۲۳
ترم اول یا دوم	۳۲				۳۲	۲	زمین در فضا	۲۴
ترم اول یا دوم	۴۸			۳۲	۱۶	۲ (۱+۱)	کاربرد آمار در جغرافیا	۲۵
ترم اول یا دوم	۴۸			۳۲	۱۶	۲ (۱+۱)	نقشه‌خوانی	۲۶
ترم اول یا دوم	۴۸			۳۲	۱۶	۲ (۱+۱)	زمین‌شناسی برای جغرافیا	۲۷
آخرین ترم	۴۸	*		۳۲	۱۶	۲ (۱+۱)	روش تحقیق در جغرافیا	۲۸
	۹۹۲			۱۹۲	۸۰۰	۵۶	جمع واحدها	

چشم‌انداز آینده

آنچه که به آینده ارتباط پیدا می‌کند بطور مختصر از این قرار است و آن این که اگر نخواهیم بدبین باشیم و لفظ جغرافیا ستیزی را به کار ببریم، به نظر می‌رسد نوعی جغرافیا هراسی در نگاه تصمیم‌گیرندگان به وجود آمده است. به طور قطع، جغرافیا هراسی تبعاتی خواهد داشت که به روشنی می‌توان از هم‌اکنون آنها را پیش بینی کرد. به نحوی که با حاشیه قرار دادن آموزش جغرافیا با سابقه طولانی بیش از ۱۴۰۰ سال و جایگزین کردن موضوعاتی که روبنایی هستند و اساساً عمری کمتر از ۲۰۰ سال دارند این شبهه به وجود می‌آید که تمایلی به تعمیق آموزش‌های بنیادی برای تحول در زندگی انسان‌ها وجود ندارد و عمدتاً تصمیم‌گیرندگان به سمت آموزش‌های سطحی قدم بر می‌دارند. شاید یکی از دلایل این مساله عدم آشنایی با آموزش جغرافیا و موضوع آن است، به خصوص جایگاهی که جغرافیا به عنوان یک پل ارتباطی بین علوم انسانی و علوم پایه دارد و امتیاز صرفه‌جویی در آموزش‌های عمومی را منحصر به خود کرده است، فقط برای کسانی قابل درک و روشن است که با این موضوع آشنا باشند و از این جهت می‌بایست به این نکته توجه ویژه‌ای داشت. آموزش جغرافیا موجبات توسعه و تعالی شبکه‌های مفهومی ذهن مخاطبان نظام‌های آموزشی و تثبیت نقشه‌های ذهنی آنان را فراهم می‌کند! هیچ دانش بشری دیگری قادر به تأمین این دو مساله مهم نبوده و نخواهد بود. حال اگر قصد داریم خروجی نظام آموزشی ما افرادی ساده و سطحی نسبت به محیط‌های طبیعی، انسانی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی باشند، باید آموزش جغرافیا را حذف نماییم و اطمینان داشته باشیم که این اتفاق خواهد افتاد.

امیدواریم که نگاه حکیمانه و دوراندیشانه تصمیم‌گیرندگان در بازبینی و بازنگرانه مجدد بر آموزش‌های رسمی، این مشکلی که در آینده قطعاً نارسایی‌ها و کاستی‌هایی را در نزد فراگیران نظام آموزشی بوجود می‌آورد را جبران کند.

۱ معافی، محمود. فلسفه آموزش جغرافیا؛ آموزش جغرافیا از منظر اسناد بالادستی آموزش و پرورش (قسمت اول) مجله رشد آموزش جغرافیا شماره ۱۲۵ زمستان ۱۳۹۸- صص ۴-۱۰.

ارتباط عمودی برنامه درسی جغرافیا در آموزش عمومی و آموزش عالی

به دلیل ارتباط تنگاتنگ بین دانش جغرافیا و آموزش جغرافیا، از یک سو دانش در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی تولید یا بازتولید می‌شوند و یا با واسطه از سایر نظام‌های آموزشی دنیا به داخل منتقل می‌گردد و از سوی دیگر با تربیت نیروی انسانی مورد نیاز مراکز آموزش عمومی ایفای نقش می‌کنند. این درحالی است که با توجه به ضرورت تغییرات دایمی در نیازهای فردی و اجتماعی، حلقه واسطه بین معلمان و استادان دانشگاه‌ها فرایند برنامه‌ریزی درسی است. تاکنون هیچ نقطه روشنی به شکل سیستماتیک بین این دو جریان دیده نشده است مگر در یک مورد استثنایی که اولین و آخرین آن بود ۱۰. اما به شکل غیررسمی پیوندهای غیرسیستماتیک و نامحسوسی بین استادان دانشگاه‌ها و معلمان آموزش‌های عمومی به وقوع پیوسته است. از جمله در جریان تولید اولین برنامه‌های درسی آموزش جغرافیا، از طریق اشاعه برنامه‌های درسی تولید شده و یا از طریق مشارکت برنامه‌ریزان درسی در تولید برنامه‌های درسی دانشگاه فرهنگیان و یا همکاری در تدریس در برخی از واحدهای این دانشگاه. این مساله سبب دو رخداد شد: در پاره‌ای موارد به دلیل عدم وجود مرزبندی روشن در حوزه‌های برنامه‌ریزی و فقدان ارتباط منسجم و تعریف شده، گاهی برخی از آموزش‌های دانشگاهی در دوره‌های عمومی ارائه شده و یا مبانی دروس دانشگاهی مشابه محتوای کتب درسی دوره عمومی بوده است. شاید یکی از دلایل این وضع عدم شناخت کافی از برنامه‌های این دو دوره بوده و یا جداگزینه مخاطبین هر دو برنامه از یکدیگر بوده است؛ به نحوی که تصور نمی‌کردند هر دو مخاطب یکی هستند و این هم‌پوشانی بیش از حد در اهداف و محتوا، موجب دلزدگی مخاطب و اتلاف وقت و سرمایه خواهد شد. هنوز نیز این ضعف در ساختار برنامه‌ریزی درسی در حوزه جغرافیا وجود دارد و هیچ کمیته مشترکی از برنامه‌ریزان درسی جغرافیا در آموزش‌های عمومی و دانشگاهی تشکیل نشده است. به غیر از دو مرکز پژوهشی مشابه که در وزارتخانه‌های آموزش و پرورش و آموزش عالی وظیفه تولید برنامه‌های درسی اعم از تعیین اهداف، سرفصل‌ها و محتوای آموزشی را برعهده دارند، در شرایط حاضر دانشگاه فرهنگیان نزدیکترین قربت را با هر دو حوزه داشته که می‌تواند خلاء وجودی چنین کمیته‌ای را حبران نماید. دانشگاه فرهنگیان در حال حاضر میراث‌دار و ایفاگر نقش دانشگاه تربیت معلم سابق است که این خود وارث سابقه دارالفنون، دانشسرای عالی و شعبه‌های آن نظیر دانشگاه سپاهیان انقلاب و مراکز یزد و زاهدان و اراک بود. البته دانشگاه فرهنگیان کنونی، زمانی قادر به ایفای تمام و کمال نقش مؤثر در فرآیند برنامه‌ریزی درسی جغرافیا خواهد بود که با آسیب‌شناسی جامع از روند و گذار دوران تشکیل خود و نیازسنجی و نظرسنجی از جامعه مخاطبین خود اعم از دانشجویان، استادان، برنامه‌ریزان درسی، معلمان، صاحبان حرفه و مشاغل و آحاد افراد جامعه فعلی، نسبت به تشخیص نیازهای آتی جامعه درک روشنی بیابد و ضمن بازنگری در ساختار علمی و اجرایی خود نسبت به تدوین راهنمای برنامه درسی و راهنمای عمل تربیت دانشجویان شایسته برای نظام آموزشی اقدام نماید.

شناخت ضعف‌های پیدا و پنهان در برنامه‌های درسی جغرافیا از طریق آسیب‌شناسی، تصمیم‌گیرندگان را قادر خواهد ساخت تا جهت رفع کاستی‌ها و نارسایی‌هایی که شکل مزمن یافته‌اند تصمیمات و راهکارهای مؤثر بیابند. به عنوان مثال یکی از این مشکلات، بحث تنزل در آتمسفر دانشگاهی به سطح یک مدرسه عمومی است که موجب شده نوعی عدم اعتماد به نفس و ناباوری و ناباروری علمی در در هیئت علمی و دانشجویان این دانشگاه بوجود آید. شاید برخی از این صراحت رنجیده خاطر شده و نسبت به آن اعتراض نمایند. این ادعا را فقط از طریق انجام یک پژوهش علمی تمام عیار می‌توان رد کرد. مقایسه تولیدات علمی اعضای هیأت علمی و مدرسین، میزان موفقیت و توان رقابت

دانشجویان این دانشگاه با سایر دانشگاه‌ها، ارزیابی مقایسه‌ای بین شیوه مدیریت و عوامل اجرایی این دانشگاه با سایر دانشگاه‌ها، میزان قوام دانشجویان طی فرآیند تحصیل در این دانشگاه و نکاتی از این دست از جمله مواردی است که ما را قادر خواهد ساخت تا جایگاه این دانشگاه را در فرآیند برنامه‌ریزی درسی ملی به عنوان بالاترین مرجع در نظر بگیریم، جایگاهی که براساس سوابق اشاره شده صرفاً به این دانشگاه تعلق خواهد داشت.

منابع

۱. قران کریم
۲. آدمیت، فریدون (۱۳۴۸). *امیرکبیر و ایران*. شرکت سهامی انتشارات خوارزمی تهران ۱۳۴۸ ص ۱۵۸ به نقل از گنجی ص ۲۵.
۳. ابن خردادبه (۱۳۷۱). *مسالك و ممالک*. ترجمه سعید خاکرند، تهران: میراث ملل.
۴. بی‌نام (۱۳۹۶). *رهنامه نظام تربیت رسمی و عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران، الگوی زیر نظام تربیت معلم و منابع انسانی*. شورای عالی آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی (بخش سوم از مبانی نظری تحول بنیادین تعلیم و تربیت رسمی و عمومی).
۵. بی‌نام (۱۳۹۰). *اهداف عملیاتی «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ص: ۳۸)*
۶. بی‌نام (۱۳۹۱). *برنامه درسی ملی، شورای عالی آموزش و پرورش تاریخ ۱۲/۹/۹۰ الی ۲۸/۶/۱۳۹۱*
۷. *پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه تربیت مدرس*
۸. رشدیه، فخرالدین (۱۳۷۰). *تاریخ مدارس نوین در ایران (زندگینامه میرزا حسن رشدیه)*. انتشارات هیرمند.
۹. چوبینه، مهدی (۱۳۷۸). *آموزش جغرافیا راهی نو با مشکلات بسیار. قسمت اول تا پنجم*. مجله رشد آموزش جغرافیا. شماره ۴۵ تا ۵۳.
۱۰. چوبینه، مهدی (۱۳۷۷). *نقد و بررسی کتاب‌های درسی جغرافیا در آموزش و پرورش*. مجله دانشگاه انقلاب شماره ۱۱۱ بهار.
۱۱. چوبینه، مهدی و همکاران (۱۳۷۵). *راهنمای برنامه درسی جغرافیا*. دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی.
۱۲. چوبینه، مهدی و همکاران (۱۳۷۵). *راهنمای برنامه درسی جغرافیا دوره راهنمایی و جغرافیا دوره متوسطه*. دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی.
۱۳. چوبینه، مهدی (۱۳۹۸). *نگاهی به یک پژوهش در حوزه آموزش جغرافیا*. سخنرانی پردیس حکیم ابوالقاسم فردوسی کرج، زمستان.
۱۴. چوبینه، مهدی (۱۳۸۹). *مطالعه تطبیقی برنامه درسی جغرافیا در دوره‌های راهنمایی و متوسطه در کشورهای ایران، هندوستان، مصر، برزیل، کانادا، استرالیا و آلمان*. کمیته علوم انسانی مؤسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی.
۱۵. چوبینه، مهدی (۱۳۷۵). *کتب درسی جغرافیا در دوره ابتدایی و مشکلات آن*. مجله رشد آموزش جغرافیا شماره ۴۲ زمستان. (اولین سمینار بررسی مسائل آموزش جغرافیا در ایران، ۱۵ و ۱۶ اردیبهشت ۱۳۷۲، دانشگاه تربیت معلم، گروه جغرافیا).
۱۶. شریعتمداری، علی (۱۳۴۰). *جامعه و تعلیم و تربیت مبانی تربیت جدید*. دانشگاه شیراز.
۱۷. شیخ حر عاملی (۱۴۱۴ ه.ق). *وسائل الشیعه*. سال ج ۲۷.
۱۸. لاکست، ایو (۱۳۶۷). *جغرافیا نخست در خدمت جنگ*. ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم. انتشارات آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی.
۱۹. محبوبی‌اردکانی، حسین (۱۳۵۰). *تاریخ تحول دانشگاه تهران و مؤسسات آموزش عالی در ایران*. نشر دانشگاه تهران. ص ۲۱ به نقل از گنجی ص ۲۶.

۲۰. معافی، محمود (۱۳۹۸). فلسفه آموزش جغرافیا آموزش جغرافیا از منظر اسناد بالادستی آموزش و پرورش (قسمت اول). مجله رشد آموزش جغرافیا شماره ۱۲۵ زمستان.

۲۱. <https://impact.chartered.college/article/geography-at-heart-primary-curriculum>

۲۲. Bobbitt, John Franklin. *The Curriculum*. Boston: Houghton Mifflin, 1918

۲۳. <https://www.modares.ac.ir/index.jsp?fkeyid=&siteid=1&pageid=4984>